

csolatban voltak a világhírű zeneszerzővel, zongoraművésszel és pedagógussal, főként ha az ilyen vallomások igazak, hűségesek, jószándékúak. A személyes kapcsolatokból megmaradt képek még megkopottan is hasznosak lehetnek azoknak, akik Bartók Béla életművének megírására vállalkoznak.

JEGYZETEK

¹Lakatos István: *Egy este Kolozsváron*. Igaz Szó. Marosvásárhely, 1970. 9. sz. 397—401. — *Bartók-könyv*. (Szerk. László Ferenc.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 97—102.

²Lakatos István: *Bartók o Szymanowski*. (Bartók Szymanowskiról.) Ruch Muzicny. Varsó, 1972. 16. sz.

³Benkő András: *Bartók Béla romániai hangversenyei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 15—39, 51—56, 77—79, 93—96, 108—111, 119—121.

⁴Napkelet. Kolozsvár, 1922. 4. sz. 197—199.

⁵Benkő András: *Helységekben elhangzott Bartók művek*. Zenetudományi Írások. (Szerk. Benkő András.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 181.

⁶Az előbbi nekem címzett levelezőlap és levél megjelent román nyelven a bukaresti *Muzica* c. folyóirat 1954. okt. 10-i számában a 39—40. lapon *Pe margine unor scrisori ale lui Béla Bartók*; valamint magyarul a Demény János szerkesztette *Bartók Béla levelei* c. kötetben. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1955. 204—205, 208—209.

⁷Erdélyi Tudományos Füzetek. Cluj, 1936. 85. sz., valamint az Erdélyi Múzeum c. folyóiratban (Cluj, 1936. 159—173.).

KISGYÖRGY ZOLTÁN

UNITÁRIUS EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATOK ORBÁN BALÁZS A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSÁNAK MÁSODIK KIADÁSÁHOZ KÉSZÍTETT UTÓLAGOS TOLDÁSAIBAN

Ismeretes, hogy Orbán Balázs nagy munkájának második kiadásra való előkészítésével úgyszólván élete végéig dolgozott. Hatkötetes munkáját lapokra szedte, és minden két lap közé egy tisztát kötöttet. Ide jegyezte be utólagos levéltári, de helytörténeti kutatásainak eredményeit is, lényeges javításokat és törléseket végzett az eredeti nyomtatott szövegben.

Eddig a nagy monográfia első és második kiegészített kötetének példányairól nem tudtunk. A harmadik és negyedik kötet kiegészítéseiről — amelyek részben ezen írás tárgyát is képezik — rövid tudósítást közölt e sorok írója *A hét* 1980. febr. 8-i számában *Kevésbé ismert Orbán Balázs-adalékok* címmel. Az említett újságcikkek nyomán váratlanul örvendetes fordulat állott be, mert a nevezett lap márc. 14-i számában Váró György arról ad (számunkra nem teljesen ismeretlen) hírt, hogy a toldásokkal ellátott I—II. kötet (Udvarhely- és Csikszék) Orbán Balázs kései utóda, a Pomázon élő (Magyar NK) Orbán János lányának tulajdonában van, s annak anyaga a tudományos világ számára még ismeretlen.

Váro tudósítását először Benedek Károly budapesti tanár erősítette meg 1980. ápr. 10-én kelt levelében Orbán János saját kezű sonai alapján, később pedig — ugyancsak *A héb*-ben megjelent cikk nyomán — dr. Márkos Jenő a *Magyar Nemzet* 1980. júl. 23-i számában megjelent *A Székelyföld leírása füstbe ment második kiadásáról* c. érdekes írásában.

A harmadik és negyedik kötet (Háromszék és Marosszék) toldás anyagát dr. Imreh Barna másolta le 1958—62 között és tette hozzáférhetővé a kutatók részére¹. A jelzett kiegészítések ismerete nélkül nem lehet teljes az Orbán-féle monográfiából való dokumentálódás a jövőben. Következésképpen a nagy munkát csakis a toldásokkal egyetemben használhatjuk kútfőként vallás- és kultúrtörténeti tanulmányainkban. A másolatok (összesen 16, melyből 6 csak Háromszéket foglalja magába) 80—80 sűrűn gépelt oldalon, több példányban készültek, s ezekből öt erdélyi tudományos intézeteknél van elhelyezve, hol azok a kutatók rendelkezésére állanak². A másolatok tehát — az eredeti példányok hiányában — elsődleges forrásként számíthatnak nálunk.

Unitárius egyháztörténetünk ismerői tudnak arról, hogy Orbán Balázs már alapművében is több helyen részletességgel és egyfajta rokonszenvvel mutatja be a letűnt évszázadok progresszív jellegű unitárius törekvéseit. Nos a toldásokban³ újabb — számunkra fontos — unitárius vonatkozásokkal találkozunk, melyeknek egy részét a kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtárában levő nagyajtai Kovács István-féle gyűjteményből merítette. Bár több adatát Háromszékre vonatkozóan Kénosi is ismerteti⁴, úgy gondoljuk, mégsem érdektelen az alábbi válogatás, mivel mindkét forrás eléggé nehezen hozzáférhető az egyházközségeink történetével foglalkozó lelkészek és a Keresztény Magvető olvasói számára.

A Háromszékről szóló kötet toldásaiban Orbán Balázs munkája előszavához ezeket írja még be: „... a nemzeti fejedelmek korszakában annak már kezdetekor a katholicizmus egész Háromszéken tért vesztett, s csak a Csikkal szomszédos némely felső falukban maradtak csekély számú hívek. János Zsigmond alatt az unitárius hit csaknem egész Háromszéket meghódította úgy, hogy több mint 80 egyházközség fogadta el a tisztult vallás hitelveit, de később az egymást követett [...] fejedelmek, különösen Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt [...] feladatukul tűzték ki a háromszéki unitáriusok áttérítését. [...] Azonban, hogy a nagy Bethlen Gábor emelkedett lelkülete s szabad szelleme távol tartózkodott a lelkiismeret szabadságára gyakorolt e durva erőszaktól, azt leginkább tanúsítja azon 1614. aug. 10-én Medgyesen kiadott kiváltságlevele, melyben az unitárius lelkészeknek ugyanazon kiváltságokat és szabadalmakat biztosítja, mint aminőkkel az ortodox [református] papok bírták. Az igen érdekes okmányt kivonatilag közlöm ama kor felvilágosodottságának fényes bizonyítványaként.

A nagy fejedelem — így mond — a Sepsi, Kézdi, és Orbai székben levő ortodoxa és az ariánus, vagy mint magukat nevezik Unitaria vallás egy Istent és Krisztust mint főközbenjárót hívőknek papjait adókkal, más terhekkal és hadi expedíciókkal terhelik stb., de mivel mi a vallás-szabadságot minden irányban terjeszteni s annak áldásaiban mindenkit vallás különbség nélkül részeltetni akarjuk, azért rendeljük:

1-ször, Hogy az unitárius vallás papjai, mesterei bármily épületet, akár eclésiait, akár iskolai célra valót, vagy az olyat is, melyet magán

személyként bírnak, valamint személyeik is míg szolgálatban állanak, vagy azon kívül is, valamint atyjuk nyomdokait követő gyermekeik, sőt még ezen jobbágyai is (*inquinari eorum*) minden rendes és rendkívüli adók, *fiscalis* és kamarai hasznok fizetésétől, népies és polgári szolgálmányoktól, általános és részletes hadi szolgálatoktól mentesítjük, s megengedjük, hogy a világi hatóság felettük semmi nevű *jurisdictio*t ne gyakorolhasson, hanem saját egyházi törvényeikkel éljenek és egyházi hatóságuktól függhenek.

2-szor. Ha az *unitarius* lelkészek és mesterek had idején vagy természetes halállal kímúlnak, özvegyeik — mindaddig, míg férjeik nevét viselik —, valamint árváik is a fennebbi mentelmekben részesülnek.

3-szor. A Seniorok fejedelmi védelem s ha szükséges karhatalommal is támogatva évenként egyházkerületeik egyházeit megvizsgálják.

4-szer. Mióta Isten a lelkeket megvilágosította, az *unitaria* vallás mindig szabadon gyakoroltatott s bár más felekezetűek között, de bámulatos egyetértésben, összetartásban éltek, csak püspökök és senioroktól függetek, ami ezután is fenntartandó.

5-ször. A rend fenntartása érdekében a seniorok és mesterek 15 napként minden egyházkerületben a vitás kérdéseket elintézzék.

Ezen okmányt Bethlen Gábor maga és Péchy Simon aláírásával adja ki — írja Orbán —, azt átírta és helyben hagyta Rákóczi György, 1647. május 10-én Fogarásból kiadott *confirmatorium*ában a végére még a következőket illesztette:

1-ször. Hogy *vacans* rectorok száma csak olyan arányban töltessék be, hogy abból visszaélés ne származzék.

2-szor. Nehogy rector számban egyházi személyekként csempésztessenek be olyanok, kik nem azok.

3-szor. A papok és rectorok fiai s ezek utódai, még ha jobbágyi házból erednének, s még ha atyáik nyomdokát nem követnék is, a *plebejusi* statból kivételnek, de tartoznak más nemesekhez képest lóval, fegyverrel nekünk, utódainknak és a hazának szolgálni.

4-szer. A háromszéki *unitarius* ecclesiákat ezután az *ortodox* [református] püspök *visitálja*.

5-ször. A tizenötödnapi *visitációt* szigorúan tartás stb.

Helyben hagyta és átírta azt II. Rákóczi György Fehérvárt júl. 13-án 1654-ben. Kihirdettetett 1655. ápril 14-én Háromszéknek Maksán tartott közgyűlésén Basa Tamás főkapitány, Béli Pál főkirálybíró jelenlétében, s helyben is hagyatott a 3-ik pont kivételével, melynek ellent mondotak.“

A nagyajtai *unitarius* műemléktemplomunk behatóbb ismeretét szolgálják toldásai, melyekből sok eddig ismeretlen adatra bukkanunk Nagyajta vallástörténetére vonatkozóan. A vártemplomot körülvevő hatalmas földsáncról és töltésről írva ezeket mondja: „... mert feltehetőleg a most lehordott, de egykor hatalmas földtöltést palisárok övezték, s így egy hatalmas külerődöt alkotott, melynek bevétele után lehetett csak a belső templomkastélyhoz közelíteni. Nincsenek adataink múltban való szerezésére, bár kétségtelenül nem egyszer nyújtott menhelyet a község tatárok s más ellenség által zaklatott lakóinak, hisz még a múlt században is éreztette védelmét. Ugyanis a Cserei előadása szerint⁵ 1710-ben a kuruczok Nagyajtán garázdálkodtak. Alvégen több házat felgyújtottak. Donáth György és Pál nemesek házára ütven, amit találtak, ma-

gukkal vittek, ők maguk [Donáthék] a kastélyban háltak, egyetmásuk java is ott lévén, mentesült. A kastély azután elhanyagoltatott. Lázár István unitár. püspök értesülvén arról, hogy elhagyatottsága leginkább onnan ered, hogy Nagyajta nem unitárius lakói is jogot formálnak hozzá, 1789-ben felszólította a gondnok által a nemeseket s más felekezettelieket, hogy járuljanak a kastély kiigazításához, de ezt megtagadván, az unit. hívek kiigazították és birtokba vették. 1802-ben földrengés a tempom egy részét beontván s a kastély bástyáit is megrongálván, ismét eredménytelenül szólítá fel az unit. püspök a más vallásúakat a kiigazításhoz való hozzájárulásra, s így a kastély lassan sorvad, fedéltelen bástyái omladoznak, bár védő szerepét még ma is gyakorolja, amennyiben a lakosok gabonájukat s féltettebb holmijukat ott tartják záros kamrákban egy felesketett őr — kit várporkolábnak hívnak — felügyelete alatt.“

Úgy gondoljuk, hogy a közölt unitárius vonatkozású Orbán-féle toldások a Keresztény Magvető oldalain kútfóként használhatók, anélkül, hogy a nehezen hozzáférhető toldás-másolatokra az e tárgy körben dolgozó kutatóknak szüksége lenne.

Meggyőződésünk, hogy a toldásokkal kiegészített, eddig még ismeretlen két utolsó kötet (Aranyosszék és Barczaság) is napvilágra kerül, lehetőséget adva a kiegészített teljes mű újradadására.

JEGYZETEK

¹ Az eredeti példányok Biás István, a marosvásárhelyi Teleki-téka könyvtárosa, majd főlevéltárnok tulajdonába kerültek ismeretlen helyről és módon. Dr. Imreh B. másoló 1939-ben már nála használta. Biás fiától került a két kötet Imreh tulajdonába 1954-ben; a másolatok elkészítése után, ajándékozás révén, külföldre kerültek és értesüléseink szerint a Széchényi Könyvtár állagában vannak.

² Az Imreh-féle összesen tíz másolatból az első négy példány az RSZK Akadémiaja kolozsvári Történeti Intézetében, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, a marosvásárhelyi Teleki-tékában és a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban található. Az ötödik példány magántulajdonban van. Megjegyezzük, hogy 1970-ben a Sepsiszentgyörgyön élő Kovács Jenő hites könyvvizsgáló is készített egy hat példányból álló másolatot a háromszéki kötetről, melyből egy példány a nagyenyedi könyvtárban van, a többi öt pedig magántulajdonban.

³ A zavar elkerülése végett és a másolat azonos megjelölése céljából (mivel a másoló az anyagnak különösebb címet nem adott), a munkát a következő cím alatt jelöltük meg: *Dr. Imreh Barna: Orbán Balázs saját kezű toldásai a Székelyföld leírása III. és IV. kötetéhez 1958—1962 (kézirat).*

⁴ Unitaria Ecclesiasticae Transilvanicae.

⁵ Cserei Mihály (1668—1756) erdélyi történetíróról van szó, ki 1721-től Nagyajtán élt, s valószínű, ott gyűjtötte az akkor még friss adatokat. Nagyajtán is halt meg, sírja ismeretlen.

A bevezetőben Orbán Balásznak az unitáriusok iránt említett „egyfejta rokonszenvét“ igazolandó (bár ismert tény), el kell mondanunk, hogy maga „a nagy vándor“ is unitárius volt, illetve 1865-ben Ferencz József püspök idején tért vissza, mivel elődei is unitáriusok voltak.

Ami pedig nagy művének toldásait illeti, annak halaszthatatlan szükségeségére 1887-ben (tehát halála előtt három évvel) a Kovács István-féle gyűjtemény kutatásakor jött rá, melyet éppen Boros György bocsájtott rendelkezésére. „Úgy vettem észre — írja Boros —, hogy a Székelyföld leírását egy potló kötettel meg akarja toldani.“ Ez tehát éppen a toldásanyag. Kiváló nagy munkája — Torda monográfiája — csak 1889-re készült el, s így érthető, hogy a toldásanyag kiadására már nem kerülhetett sor.

SZÓSZÉK—ÚRASZTALA

Dr. KOVÁCS LAJOS

„SZÓLJ, URAM, MERT HALLJA A TE SZOLGÁD“

Lelkészavató egyházi beszéd

1Sám 3, 1—10

Gal 5, 13

Az Ószövetségből felolvasott kedves, megható ősi történet és az Újszövetségből választott bibliai vers tőlünk nagyon távol állanak. Mégis úgy érzem, hogy azoknak a nagy időbeli távolság ellenére is van ehhez az ünnepi gyülekezethez, közelebbről pedig a Zsinati Főtanács színe előtt felavatásra készen álló ifjú lelkésztestvéreinkhez hangzó, időszerűségükben minduntalan megújuló mondanivalójuk, figyelmeztetésük, örömezetük.

Élinek, a silói szentély öreg főpapjának szemei már elhomályosultak; Isten őt, az apát is keményen bünteti fiainak, a szentély papjainak bűneiért. A tudósítás szerint feléje többé nem hangzik kijelentés: Isten már nem őt keresi, hanem a szülei fogadalmaképpen Isten szolgálatára készülő, Éli főpap mellett élő s éjszaka mellette alvó Sámuelhez van beszéde. A történet megragadó szemléletességgel tudósít arról, hogy az ál-mából ébredő ifjú egy csodálatos, lenyűgöző élmény varázslatában miképpen feleli az őt személy szerint megszólító Istennek szent elragadottsággal, mély, tiszta áhítattal és remegő lélekkel: „Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád.“ Ennél azonban még többről van szó a történetben. Isten nem csupán nevéen szólította Sámuel, hanem megbízást is adott neki, hogy mint az első nagy próféta, népe egységes nemzeté formálásának előkészítő munkáját szolgálja. Ő pedig e szent megbízatást Isten iránti mély alázattal és öntudatos felelősségvállalással eredményesen teljesítette.

Alapigénk második felében, Jézus tanításainak szellemében, Pál apostol, a legnagyobb keresztény misszionárius az embertárs, a testvér, a felebarát felé hangzó, de minden körülmények között a szereteten alapuló szolgálat követelményét hangsúlyozza.

Egyfelől Éli a múltat képviseli, melyet Isten a fiak bűnei miatt megítélt. Másfelől az ifjú Sámuel az Istenben bízó, kijelentéseire áhítatos lélekkel figyelő, hozzá bizakodó lélekkel imádkozó, hívő, örök embert, a megítélt múlttal szemben a szebb, tisztább, áldottabb jövőt jelképezi. Pál apostol pedig ezekben a szavakban: szeretettel szolgáljatok egymásnak, a diadalmas istenhítnak az evangélium magasrendű erkölcsstanával való feltétlen kapcsolatát hirdeti. Az istenhítnak és az emberszeretetnek ezt az áldott kettősségét Jézus így fogalmazta meg: „Szeresd az Urat, a te

Elhangzott Brassóban az 1981. márc. 1-én tartott lelkészavató istentiszteleten.